

Волыга Бабкова

...І ЦУДЫ І СТРАХІ

гістарычныя эсэ,
спроба рэканструкцыі

E ist wol zuerbarmē / das die menschen auff erden so ganz erblinder seind / daß sie noch so vil vnd manigfaltigen warnungen vnd wunderzeichen / so in Göt der Almechtig zischicker / noch nicht erkennen wollen / den schweren tag des Gerichtes Gottes vns so nahe auff dem halß ligenn /

Dan wir sehen / das fast alle Prophetien der Alten erfüllet seind /

der harten man verschlungen / vnd es haben sich die drey z. z. an verloren. Nach diesem ist der Himmel ganz rot vnd ferdig worden vmb zwö vren / da ist ein große gewolliche finsterniß kommen das der Himmel ganz schwarz vnd finster worden / das kein menschen anderen nicht hat möge sehen. Diese finsterniß hat geweret auff den anderen tag (das ist gewesen der xxx. tag des Adern vmb neun vren vor mittag / da ist der tag wider kommen / vnd sein diey schöner Regenbogen gesehen worden / auff welchen ein schon

Галерэя «Б»

Вольга Бабкова

...І цуды, і страхі (зборнік)

«Электронная книгарня»

2010

Бабкова В. У.

...І цуды, і страхі (зборнік) / В. У. Бабкова — «Электронная
книгарня», 2010 — (Галерэя «Б»)

ISBN 978-985-6901-20-4

Пад адной вокладкай сабраныя гістарычныя эсэ Вольгі Бабковай,
друкаваныя ў розныя часы ў газеце “Наша Ніва”. Аўтарка не імкнецца
вытлумачыць жыццё людзей позняга Сярэднявечча і пачатку Новага часу,
адно спрабуе адчуць колеры і смакі самога тагачаснага жыцця. Праца са
старажытнымі дакументамі дала магчымасць адгукнуцца ўласным голасам
на “экзістэнцыяльнае рэха”, якое паўстае паміж часам цяперашнім і часам
мінулым. Паміж аўтарам і гістарычным персанажам.

ISBN 978-985-6901-20-4

© Бабкова В. У., 2010

© Электронная книгарня, 2010

Содержание

Вольгі Бабковай	6
Мае “Архівы”	7
Стары Менск	11
Менскі аптэкар	12
Менскія адрэсы	13
Жыды	16
Татары	18
Замак	19
Новае места	22
Конец ознакомительного фрагмента.	23

Вольга Бабкова
...І цуды, і страхі. Эсэ па гісторыі
штодзённасці Вялікага Княства
Літоўскага XVI–XVII стагоддзяў

Ганне і Багдане, з любоўю і ўдзячнасцю

© Бабкова В. У., 2010

© Выдавец Логвінаў І. П., 2010

© Распаўсюджванне. ТАА «Электронная кнігарня», 2016

Вольгі Бабковай

Гэтая кніга – незвычайная... На яе старонках ажываюць постаці беларускай гісторыі. І не тыя, каго ўжо ўшанавалі гісторыкі і палітыкі, хто ўжо мае помнікі ці то ў камні, ці то ў паперы, ці то ў легендах ды паданнях... Чытач сустрэне звычайных людзей XVI–XVII ст., якіх часта называюць “маўклівай большасцю гісторыі”. Пра іх зрэдку пішуць даследчыкі, больш заклапочаныя пошукамі заканамернасцяў і асаблівасцяў палітычнай, канфесійнай, эканамічнай і культурнай гісторыі. *Абываталям* няма месца на старонках падручнікаў і энцыклапедый, але менавіта іх жыццёвыя лёсы і вызначалі шляхі нашай даўніны.

Вольга Бабкова адшукала сляды гэтых людзей у судовых дакументах ранняга Новага часу, і гэтыя сляды загаварылі: *З кожнай старонкі – голас. Часам ціхі, часам гучны*. Нават імёны ў кнізе гучаць як *старадаўняя музыка* – Сцяпанец Дудка, Ян Дуброва, Яська Скрыпка, Іван Жынь, Кацярыніца Валынка, Ян Зімапад, Якуб Воўк, Максім Чмель... Праз тоўшчу стагоддзяў прабілася чалавечая індывідуальнасць, і чорна-белая карцінка даўніны раптам расквецілася дзесяткамі фарбаў.

Славуты французскі гісторык Марк Блок калісьці заўважыў: “Гісторыя ёсць навука пра чалавека ў часе”. На жаль, менавіта *Чалавека* бывае цяжка адшукаць на старонках большасці навуковых манаграфій і дысертацый. Мы не ўглядаемся ў яго, не шукаем у ім суразмоўцу, часцяком ператвараем нават вядомую гістарычную постаць у нейкую ажыўленую надчалавечую функцыю – ваеннага героя або здрадніка, стваральніка дзяржавы або яе разбуральніка, рэвалюцыянера або контррэвалюцыянера, ратавальніка нацыі, рэфарматара ўлады, навукоўца, паэта, першадрукара і г.д.

А вось у кнізе В.Бабковай жыве якраз *Чалавек*. Ён мае дом, напрыклад, на новым рынку Менску насупраць ратушы, набывае лекі ў аптэцы Матыса Чаховіча, сустракае на вуліцах слугу канцлера Льва Сапегі – жыда Езафа Гафтара, перажывае трагічную смерць земскага суддзі Грыгорыя Макаровіча, задумваецца над таямнічым знікненнем служэбніка віцебскага ваяводзіча Станіслава Збуйнеўскага, плача над лёсам спаленай на вогнішчы падданай пана Мікалая Жыгімонтавіча Шостака “чараўніцы” Ягнешкі... І ён жа п’янее і дурэе на вяселлі разам з шляхціцам Цэзарам Грандэзолі...

Старонкі гэтай кнігі дазваляць паблukaць па менскіх вулках пачатку XVII ст., выправіцца ў падарожжа па адным з тагачасных гасцінцаў, каб зведаць поўную меру ліха і прыгодаў, бо *дарога ратавала, хавала, губіла, паглынала, вабіла. Была распаччу і надзеяй...* Чытач адчуе той страх, які апаноўваў людзей пры сустрэчы з *чарадзеітвам*, у яго будзе магчымасць наведаць *патаемны мацярык* дзяцінства, які існуе па ўласных законах, адрозных ад свету дарослых: *Дзеці яшчэ не сталі героямі дарослага жыцця, іх нібыта няма на тле пануючага свету бацькоў. Іхныя адчуванні палягаюць у іншай прасторы, на іншым узроўні... дзе час ад Калядаў да Купалля, ад Раства да Вялікадня – цэлая Вечнасць. Але ж не меншая Вечнасць – час ад ранку да вечара, напоўнены падзеямі, як нерат рыбамі...* Нарэшце, аўтарка дазволіць зазірнуць у шляхецкія скрыні і дакрануцца да скарбаў, каб яшчэ раз пераканацца, што не ўсё тое золата, што блішчыць...

Гістарычныя эсэ Вольгі Бабковай напоўненыя паэзіяй. Якраз яна робіцца тым мастком, які звязвае свет сучаснага чытача з жыццём даўно забытага мешчаніна і шляхціца, і гаворыць нешта важнае таксама для людзей XXI ст. Дзякуючы ёй індывідуальна-чалавечае набывае цалкам іншую якасць, і нараджаецца пачуццё дакранання да Вечнасці...

Алесь Смалянчук, доктар гістарычных навук

Мае “Архівы”

Аднойчы мне прысніўся Несапраўдны Кніжны Скарпіён¹. Ён перапаўзаў са старонкі адной рукапіснай кнігі да іншай і клікаў за сабой. Так у далейшым і атрымалася. Праца ў мінскім гістарычным архіве са старажытнымі дакументамі наклала адбітак на мае ўяўленні пра чалавека як з’яву і пра прастору познесярэднявечнага свету, якая яго атачала. Менавіта ўяўленні, бо само жыццё падавалася і падаецца цяпер праявай, якая цяжка фіксуецца, нават запісаная ў дакументах.

Актавыя кнігі земскіх і гродскіх судаў сярэдзіны XVI – пачатку XVII стагоддзяў, з якімі давялося працаваць, найперш уразілі сваёй мовай і ўсведамленнем таго, што за кожным з гэтых дакументаў стаялі жывыя людзі. *Хлопята, братаньки, вярдничка, боярка, тивунец, ойчычка, детки, нябожжа, дитятко, дворчык, домок...* – нязвыклы лексікон для судовай канцылярскай мовы. Ужо пасля з гэтых пісьмовых крыніц выплюхнулася цэлае мора імёнаў, прозвішчаў, найменняў, якія прыцягвалі ўвагу і прымушалі глядзець на звыклы свет іншымі, так бы мовіць, прамытымі вачыма. Цяпер я цвёрда ведаю, што час і прастора насамрэч маюць слаістую структуру. І там, дзе іх ужо няма, працягваюць адгукацца на покліч старыя імёны. Адно трэба мець доступ да коду, не памыліцца ў выбары ключа. Нялёгкая задача.

Зачараваная графічнымі выявамі даўняга почырку, сочачы ўважна за хітраспляценнямі асобных словаў, міжволі пачала бачыць тое, чаго ў дакуменце насамрэч не было. Прыкладам, на другі-трэці дзень пасля пачатку працы з тэкстам актавай кнігі мінскага гродскага суда, наткнулася на выраз, запісаны ў дакуменце крымінальнага характару, які прымусіў на імгненне вымкнуць з будзённасці. (Вядомы стан пры сустрэчы з трапнай метафарай ці празрыстым да вастрыні вобразам). Гаворка ішла пра *золотую бичалу*. Не проста пчала, а менавіта залатую! Пазней даведалася, што “пчала” сапраўды была ў дакуменце, але быў яшчэ і “залаты”, які згадваўся ў якасці грашовай адзінкі. Парэпанасць аркуша дазволіла злучыць два словы і атрымаць нечаканы вобраз. Памылка выправілася, але радасць ад першага ўражання засталася. Больш за тое, гэты вобраз міфалагічнай “залатой пчалы” суправаджае мяне і дасюль, не даючы “заспаць” якое трапнае слова ці выраз. (Пчолы, мёд, увогуле асобная тэма. Здаецца, над зямлёй Вялікага Княства павінен быў бы стаяць гуд ад безлічых пчолаў, якія раіліся над лясамі ды пушчамі, выбіраючы сасну ці дуб, дзе пазней дбайныя рукі прывесяць славытыя борці ды пазначаць *натесами* ды *крыжамі* сваю ўласнасць. Адсюль і так званыя “мядовыя руны” – подпісы мясцовай шляхты пад некаторымі дакументамі, дзе заміж прозвішчаў – графічныя выявы клеймаў, якімі пазначалі дрэвы, і якія пасля сталі элементамі родавых гербаў. Адтуль, з тых рояў, верагодна, заляцела пчала і ў гравюру Скарыны).

Абмылкі здараліся і пазней. Аднойчы, прачытаўшы ў тэстаменце пана Ежы Завішы, што той перад смерцю ўласнай рукой выправіў у тэксце *гlossы* і адрэдагаваў адзінаццаць *вершов*, прыйшла да высновы, што спаткала невядомага дасюль паэта, які паходзіць са славутага роду і пахаваны, да таго ж, у Вільні. І толькі пасля даведалася, што “верш” у польскай традыцыі азначае не толькі вершаваныя радкі, але і проста радкі тэксту, якія і правіў у акце сваёй апошняй волі пан Завіша.

Апошні з выпадкаў “інтэрпрэтацыі” вобразу, сустрэтага на старонках дакументу, адбыўся падчас наведвання Мастацкага музея. Напярэдадні, расчытваючы дакумент з кнігі Менскага гродскага суда сярэдзіны XVII стагоддзя, заўважыла ў слове **oznajmuje** ўпрыгожаную малюнкам праз пісара літару “О” з намаляваным ў яе сярэдзіне тварыкам з трохі нетыповымі, як на сёння, рысамі. У музеі сп. Надзея Высоцкая вадзіла ўздоўж партрэтаў з Радзівілаўскай калек-

¹ С. Харэўскі. Зьвяры-суайчынынікі...

цыі і з небывалым энтузіязмам апавядала пра кожную асобу на палатне. Звяртала ўвагу на характар пісьма тутэйшых майстроў і высокі ўзор школы замежнай. Апроч узроўню майстэрства кідалася ў вочы рознасць почырку пры маляванні твару. На беларускіх карцінах выразна праглядалася тая самая спецыфічная схема твару, што і на літары “О” з менскай актавай кнігі. Асабліваць – у вачах. На заходнееўрапейскіх палотнах вочы на тварах зусім іншыя. На тутэйшых зрэнкі маляваліся ў аблямоўцы выразных верхніх і ніжніх складак, што рабіла погляд партрэтаванага больш наіўным, па-дзіцячаму добрым. Пісар з менскай канцылярыі напэўна бачыў, назіраў тагачасныя карціны, што, відаць, і паўплывала на ягонае крэманне-маляванне падчас працы ў судзе.

На тле ваенных і грамадска-палітычных падзеяў, што трэслі Княства і Карону (змаганняў, узрушэнняў, вэрхалу), а таксама агня, паморку, градабіцця, няшчасных выпадкаў, убоства і свавольства падданных, судовыя запісы – паверхня, край жыцця, адзін з яго шматлікіх бакоў, у якім галоўныя падзеі падаюцца ўскосна: ці то словам, ці то згадкай, ці то выпадковай датай... Але ж гэтая паверхня была трывалым грунтам, які сведчыў, што жыццё працягваецца нягледзячы ні на што.

Судовыя кнігі даюць рэдкую мажлівасць пачуць неадрэдагаваны запіс жывога аповеду той катэгорыі людзей, якія амаль не пакінулі пасля сябе ніякіх дакументаў. Большасць архіўных матэрыялаў – гэта матэрыялы ў найлепшым выпадку пра іх. У гэтым сэнсе судовыя актывыя кнігі – унікальная крыніца таго, як думалі і гаварылі рэальныя людзі. Праз дыялогі паміж людзьмі, праз іх простую мову праяўляе сябе чалавечая індывідуальнасць. Бо словы скіраваныя непасрэдна да канкрэтнага чалавека і толькі да яго. Не безаблічная маса, але – індывіды. А праз гэтую размову, якую даюць мажлівасць пачуць дакументы, паўстае мажлівасць убачыць і адчуць эмоцыі ды ўяўленні, уласцівыя тагачаснаму чалавеку. Павінна ўзнікнуць – і ўзнікае – гэтак званае “экзістэнцыйнае рэха” паміж часам цяперашнім і часам мінулым. Паміж даследчыкам і гістарычным персанажам. Гэта можа быць размова мужчыны з кабетаі, што выпадкова спаткаліся на дарозе, сына з паміраючым бацькам, прамова перад запрошанымі гасцямі абражанай нявесты Зафеі з роду князёў Слуцкіх у дзень вяселля з князем Янушам Радзівілам, якое так і не адбылося.

Тагачасны чалавек выдатна ўсведамляў, што памяць чалавечая вельмі кароткая, калі б *пісмом падпірана не была*. Таму для *прудное справядливости* важныя для жыцця падзеі запісвалі ў кнігі, пераносілі з *гроду ў земства* дзеля тых, каму аб гэтым належала ведаць, *нінешнем и напотом будущого веку людям...* Варта згадаць, што відымусы (копіі) з патрэбных дакументаў у актывых кнігах нашчадкі ці тыя, каму гэта было патрэбна, здымалі ажно да XIX стагоддзя. Калі ж патрэба знікала, дакументы касавалі, умаралі ды *внивеч оборочали*. Бо інакш атрымалася б, як у сярэдзіне XX стагоддзя са старой кабетаі з Рагачоўшчыны, маці васьмёх дзяцей, якая, згадваючы сваё жыццё, казала: “Памятаю, калі ражала, стажкі плылі, але каго ражала, не памятаю...”

Час і прастора – вельмі істотныя параметры чалавечай свядомасці, якія ўплывалі на жыццёвую арыентацыю, на светаўяўленне тагачаснага чалавека. Прастору, у якой ён існаваў, чалавек дзяліў, пазначаў, даваў ёй найменні, тым самым набліжаючы да сваіх памераў, то бок “чалавечваючы” яе. Укараняўся, урастаў у прастору, маркіруючы яе пад сябе, да сваіх патрэбаў. Такім чынам засвойваў, каб пачувацца тут, на лапіку зямлі, сярод бясконцых замгленых пушчаў і балот, сярод роўнядзі і ўзвышшаў сваім і адчуваць яе удоўжкі ды ўшыркі, як сваю. Кожны насіў унутры сябе “тапаграфічную” мапу сваёй зямлі, бо ствараў яе сам, адно што не на паперы.

Адмежаваны часцяком ад астатняга свету ўскрайкам лесу на даляглядзе, тагачасны чалавек меў сваю храналогію часу, арыентаванага збольшага па нябесным і царкоўным календары. *Поранку, пополудню, нешпорная гадзіна, на заходе слонца, ончас, вечор, година в нощ, свитане, добре у вечор, до нешпору далеко, по полудню година або две, в коротком часе..., Юры святы*

зимни, Микола веини, дзень св. апостолов Шымона и Юды, в року дасть Бог прышлом, день... который был и вжо минул, тут на том свете, тепер и завжды....

У той самы час тэрмін ў 10 гадоў быў перыядам, калі захоўвалася памяць, заставаліся свежымі ўспаміны, нягледзячы на адсутнасць інфармацыйнай прасторы, што бачна ў выпадку з пасмяротнай памяццю пра Льва Сапегу, зафіксаваным ў актавых кнігах. У 1643 годзе каралеўскі зямлянін Крыштаф Віцкі мусіў атрымаць грашовую пазыку ад зямляніна Вацлава Шэмета ў пэўныя дзень і месца – на свята Св. Піліпа і Якуба ў Вільні, у двары ў камяніцы памерлага віленскага ваяводы, гетмана ВКЛ Льва Сапегі на вул. Святога Духа. Гэта значыць праз дзесяць гадоў пасля смерці гетмана памяць пра яго захоўвалася ў штодзённасці горада і месцічаў.

Няспешнасць ды нетаропкасць, чуйнасць ды асцярожнасць суправаджалі людзей у будзённасці. Якія гукі чуліся найчасцей у дзень? А ў начы? Пэўна – маўкліня. Таму, мажліва, прастора праз ўяўленні запаўнялася іншымі “галасамі”. Здаўна існавала павер’е, што перад наступленнем вялікіх бедаў сама зямля стогне перад узыходам сонца. Людзі з чуйным слыхам і чарадзейскай ведай чулі гэты стогн і маглі прадказваць розныя напасці – голад, вайну, паморак. Перад неўраджаем ды голадам да стогну прымешваўся плач дзяцей, перад паморкам – пахавальныя галашэнні, перад вайной – тупат мноства ног і капытоў. Некаторыя пасля апавядалі і пра “моравую панну”, якая час ад часу з’яўляецца ў паветры і махае чорнай хусткай. І пры гэтым людзі *бачныя*, то бок мудрыя, ведалі – “...*Вось гэта новае..., але гэта ўжо было у стагоддзях ранейшых*”. Бо ў любых старых песнях ці паданнях ёсць словы і вобразы, якія здольныя перанесці нас да самых пачаткаў. Да каранёў. Да адлюстравання часу і смерці.

Присмотревшись одменности часов и веков сего света, тагачасны чалавек, жывучы ў сваім часе, поўным турботаў ды небяспекі, выдатна ўсведамляў, што наперадзе галоўнае выпрабаванне, якое трэба сустрэць падрыхтаваным. Бо гэта рэч *годная и потребная*. Культура тэстаментаў, якая існавала ў шляхецкім і мяшчанскім асяроддзі, пачынаючы з ранняга сярэднявечча, была зафіксаваная ў актавых кнігах, у форме аднаго з найважнейшых натарыяльна-прававых дакументаў, праз які найгучней чуецца голас канкрэтных людзей. У якім чалавек, як, прыкладам, віцебскі гараднічы Багдан Янушкоўскі ў 1597 г. пісаў у сваім акце апошняй волі ад імя кожнага чалавека ўвогуле, ...*абы будучи здоров, паметал на час смертельный и на то, иж не ведаем, што ютреиний ден принесет, а жебы яко злодей пански не прииол и нас неготовыми не zostал....* “Засненнем” называлі смерць у старабеларускай традыцыі. Бо пакідаючы свет *мизерны, адменны, прывидны, надзны, аблудны, нерозны*, чалавек свята верыў у абуджэнне, у вясёлае *Змёртвыхвстанне*, у сустрэчу адроджанага цела і вечнай душы. (Цікава, што панятка “душа” знайшоў зафіксаванне і ў судовай дакументацыі пры апісанні возным чарговага пацярпелага, маўляў ... *убоства его забрали и пашарпали так, што сам ледь з душой утек...*).

Матэрыяльны бок жыцця тагачасных людзей быў прадстаўлены такой размаітай палітрай, што, пэўна, пісарам часам не ставала сілаў перапісваць тыя рэестры і пералікі рэчаў з дакумента ў дакумент. Нерухомая маёмасць, як бы моцна ні была яна ўгрунтаваная на зямлі і занатаваная правам ў натарыяльных дакументах, усё адно рухалася ды змянялася ў планах, якія зараджаліся ў галовах яе ўладальнікаў, гарэла ды спусташалася, прыходзіла ў заняпад. Рухомасць жа рознага гатунку, высыпаная з уяўнага рогу дастатку ды з торбаў галечы, засыпала б пярэстым кілімам тэрэны Вялікага Княства ўздоўж ды ўпоперак...

Зборнік эсэ – спроба прадставіць тагачасны свет такім, якім я ўбачыла і адчула яго дзякуючы непасрэднай працы ў гістарычным архіве з дакументамі актавых кніг. Унікальная мажлівасць штодня дакранацца да рукапіснай спадчыны калісьці жывых людзей нарадзіла жаданне адгукнуцца сваім уласным голасам.

У тэкстах былі скарыстаныя матэрыялы з актавых кніг Менскага гродскага суда канца XVI – сярэдзіны XVII стст. (НГАБ, ф. 1727), Слонімскага гродскага (НГАБ, ф. 1737) і Слонімскага земскага (НГАБ, ф. 1785) судаў, Берасцейскага (НГАБ, ф. 1741) і Віцебскага (НГАБ, ф.

1751) земскіх судоў другой паловы XVI ст. А таксама кніга У. Васілевіча “Зямля стаіць пасярод свету...” Мн. 1996 і “Пережитки древняго міросозерцання у белоруссовъ” Этнографическій очеркъ А. Богдановича. Гродна 1895.

“Мінулае звязанае з дзеямі (і пакутамі) людзей, блізкіх нам, і таму іх жыццё мусіць быць выратавана ад забыцця, яно патрабуе, каб пра яго было падрабязна расказана. Але ўсё тое, што застаецца ад гэтых мінулых падзей, – адно сляды, якія гісторык разглядае як дакументы, збіраючы і вывучаючы іх. Што датычыць мінулага, то яго ў гісторыі няма” (Поль Рыкёр).

Стары Менск

Стары Менск блукае па цемры архійнай паперы...
Л. Дранько-Майсюк

Вуліца Дамініканаў, Габрайская вуліца, Ганчарны завулак...
Дзе тут затойваецца жыццё?
Дзе тут затойваецца смерць?
Алесь Разанаў

Мінулым можна ганарыцца, мінулае можна ненавідзець, мінулым можна трызніць... Навошта? Зусім не дзеля таго, каб даводзіць яго вартасці і перавагі ці яго прымітыўнасць, мажліва, не толькі каб вышукваць свае карані. Мінулае насамрэч – навокал. І гэта не толькі рэшткі бруку ды сілуэты і цені помнікаў, праз якія мы крочым, гэта – нашыя твары, рухі, галасы і нават майчанне. Бо мінулае адраджаецца з кожным новым народжаным, таму што ў яго наперадзе тое ж, што мелі ўсе ягоныя папярэднікі: маленства, юнацтва, сталасць і смерць... Гэты парадак не скрануць з месца Новаму Часу і Новаму Чалавеку.

Набліжаючыся ўпершыню да горада па лясных ці палявых дарогах, падарожны найперш чуйна ўслухоўваўся ў наваколле: ці не памыліўся ён часам? Ці не абмінуў патрэбнае места? Але вось жа і не, бо хутчэй бяжыць конік, чуючы подых жытла, віляе хвастом рудая хорціца, што гэтаксама прадчувае набліжэнне прыгодаў. Змяняецца водар паветра. Цягне дымком, блізкай вадой. Далёкі стук ужо не пераблытаць з дзятлавым, і, нарэшце, вечер даносіць гук царкоўнага звона. Са стромкага пагорка адкрываецца доўгачаканы краявід. Гукі і пахі спакваля ўвасабляюцца ў дамкі і прыбудовы, камяніцы і бажніцы. Дарога, чым бліжэй да места, робіцца ўсё больш утаптанай, спрэс раскрэсленай слядамі ног і калёсаў. І вось, нарэшце, трапляюцца першыя людзі...

У горад лепш прыязджаць засветла, каб не натыкнуцца ў прыцемках на вострыя калочкі кабылінаў, што паўсюль перагароджваюць праезд па вуліцах ды подступ да брамаў, не збочыць у якую лужыну дый увогуле не спаткацца з невядомым ліхам. Бо ноччу – цёмна, вусцішна. Удзень жа нашмат прасцей, асабліва ў такім месцы, як Менск. Падыміся на якое ўзвышша, а найлепш на тое галоўнае, дзе ратуша, дый азірніся на ўсе бакі, пэўна не заблукаеш. Усюды, як дастаць вокам, бачны менскі караявід: рэчкі ў нізіне і стары Замак ў засені земляных валоў, рынкавы пляц, далей татарскі канец з мячэццю ў атачэнні балотаў наўсцяж. Сапраўды канец. **Паўднёва-заходняя** мяжа. Злева – дамкі, сады, агароды ды дарога на Ракаў. Справа – Траецкая гара. Недзе за плячыма ўрочышча *У сосен радовых*, што недаязджаючы Ляхавае Лукі, зусім непадалёк ад гораду. Бачная адсюль і Пярэспа.

Горад, аточаны з усіх бакоў урослым ажно ў сярэдзіну лесам, з плешкамі зялёных пагоркаў. Места, куды прыпаўзаюць вужакі, дзе ў мокрадзь пахне грыбамі, дзе чутныя лясныя рыкі.

Затое тут на Высокім месцы ногі цвёрда стаяць на бруку. Тут няма рызыкі зваліцца ў якую яміну, або спатыкнуцца аб глыжак. Тут іншы спазор і іншы рух. Зазвіняць званы ў храмах, склікаючы на малітву, і разаб'ецца натоўп на шматлікія ручаіны, і пацякуць яны *па вуліцах для людзей парубленых*, кожная ў свой бок: ва ўніяцкую Казьмы і Дзям'яна ці ў касцёл на Траецкаю гару, у евангелісцкі Збор, што на вуліцы ў бок Койданава, ці то ў праваслаўную царкву апосталаў Пятра і Паўла на Нямігу, ці то ў *семинарыум*. А як пакажуць сонца ў небе ды гадзіннік на ратушы свой пэўны час, так і заспяшаюцца жыхары кожны па сваіх патрэбах. Хто на рынкі і ў крамы, хто ў замкавую канцылярыю, у цэх на працу, хто ў аптэку ці на млын...

Менскі аптэкар

Двадцаць гадоў менскім аптэкарам быў каралеўскі зямлянін Матыс Чаховіч. Каб разам з якой сваёй рахункавай кнігай веў ён хроніку менскіх падзеяў, сведкам якіх быў, пакінуў бы пасля сябе неўміручую памяць. Колькі месцічаў прайшло праз яго, кожны са сваім болем, сваёй гісторыяй! Мусіць, ведала яго ўсё места, бо за такі доўгі час шмат хто, відаць, звяртаўся да яго неаднаразова. *Братъ, ужьивать лекарстваы* – значыць лекавацца, змагацца з немаччу. Разам з бальверам-кروпапуском аптэкар таксама чинил *старане подчас хворобы* месцічаў.

Улетку 1600 г. уначы аптэкар разам са сваёй сям’ёй перажыў страшэнны спалох, калі раптам на ягоны дом напала банда злодзеяў з пулгакамі, ручніцамі, сагайдакамі і, павыбіваўшы *оболоны*, ледзь не ўварвалася ў святліцу, *его самого мала не постреливши*. У тую ноч шмат хто пацярпеў у горадзе і шмат хто што страціў. Дарэчы, дом аптэкара ў гэты перыяд складаўся з дзвюх святліцаў, павеці *по другой стороне* і піўніцы пад камораю. За гэты час аптэкар паспеў пахаваць сваю першую жонку, нарадзіўшы з ёй дзвюх дачок, і ажаніцца яшчэ раз, але заможным, напэўна, так і не стаў, бо ў 1600 годзе вымушаны быў прадаць свой дом за трыццаць коп грошаў, напэўна, больш паспяхоўнаму ў справах злотніку Людвігу Бальцаровічу, а праз 20 гадоў у тэстаменце усё яшчэ называў сваю маёмасць убогай.

Пры канцы зімы 1620 года старога менскага аптэкара Матыса Чаховіча *при бытности* сям’і пахавалі каля Менскага касцёла, паводле ягонага пажадання, поруч з прахам першай жонкі Раіны Рындзянкі. Складаючы тэстамент, Чаховіч запісаў, між іншым, у ім сваю мару і *надзею пэўную* на тое, што ягонае цела *на суд Страшного суда* цалком *нескажонное* встане. Маёмасць жа сваю падзяліў паміж шматлікімі сваякамі так дбайна, як, мусіць, важыў мазі ды адсыпаў парашкі сваім кліентам. Жонцы – грошы і *спрат домовы*, дык каб лыжку срэбную выкупіць не забылася. Дачцэ Настасі і зяцю Яну Ганецкаму – фальварак Затычын, дачцэ Марухне і яе мужу Яну Андрыеўскаму – дом у месце Менску з аптэкаю *со всем будованем и принадлежностью*, а таксама вала, ручніцу ды і скрыню дубовую. Не забыўся дзед і пра ўнукаў: Ганне – 10 коп грошай на дагляд, Настасі – кубак срэбраны, ліхтар масянжовы, *круцификс* і карэтку. Унуку ж Ярашу дасталіся дылея лазуровая з вялікімі гузікамі ды макавы жупан... Разышліся з касцёла асірацелыя сямейнікі, снег неўзабаве прысыпаў шматлікія сляды...

Менскія адрэсы

Месца, дзе стаяў дом аптэкара, невядомае, але, напэўна, блізка **Новага Рынку**, бо чалавек ён быў патрэбны. Тут жа, у **Новым месце** ля дома Людвіга Залатара ў 1600 годзе стаяў дом яшчэ аднаго *аптыкара* – Паўла Міхайловіча, а ў 1618 – яшчэ аднаго залатара – Івана **Амазікавіча**. У *рынку новым, против ратуша* жыў земскі суддзя Грыгорый Макаравіч, які, апроч таго, меў яшчэ маёмасць на Траецкай гары. Побач, таксама насупроць ратушы, стаяў дом краўца Івана Макранскага, у якім гасподаю стаяў сын менскага старосты Уладыслаў Станкевіч. У доме, што меў назву “Дзеравянчын”, жыў служэбнік князя Фёдара Друцкага-Горскага Венцлаў Макранскі з Марушай Грамычанкай, а дом з назвай *Макаравичовский* земскі суддзя Марцін Валадковіч набыў у пана Крыштафа Макаравіча ды падараваў у 1622 годзе сваёй жонцы Дароце Монвідаўне Дарагастайскай. Ён стаяў таксама насупраць ратушы паміж дамамі Івана Злотніка і Яна Цырульніка. У 1641 г. дом згарэў, і ў дакументах згадваўся ўжо толькі *голы пляц*. Пасля смерці Марціна Валадковіча ягоная жонка Дарота дала дазвол сыну Крыштафу будаваць на тым голым пляцу *будынки, якіе захоча*.

Дарэчы, *пожар огнисты*, які ў 1641 і 1646 гадах знішчаў Новае места, нарабіў у Менску шмат бяды, спустошыўшы безліч гарадскіх пляцаў. Пацярпеў нават Менскі Дамініканскі кляштар, у якім згарэлі падчас пажару дакументы панны Марыны Стужынскай. Кароль Уладыслаў IV Ваза нават выдаў лібертацыю менскаму магістрату як *погорельцам*.

У 1641 годзе пасля пажару менскі земскі пісар Крыштаф Валадковіч вырашыў прадаць свайму брату Яну, які таксама меў пасаду пісара, але ў менскім гродскім судзе, свой пляц на вуліцы Полацкай за 500 злотых польскіх, які сам не так даўно атрымаў у дарунак ад маршалка ВКЛ Казіміра Леона Сапегі. Пасля пажару вымушаны былі прадаваць свае пляцы многія людзі, што жылі ў Верхнім горадзе. Так, стольнік Менскага ваяводства Ян Жыжэмскі з жонкай Ганнай Есманаўнай прадалі сужэнству Юрыю Гарабурдзе і Крысціне Завішанцы пляц на рынку насупраць ратушы. Месца было казырным: з аднаго боку пляца месціўся дом князя Грыгорыя Юрыя Друцкага-Горскага, з другога – менскага старосты Крыштафа Завішы, але ж пажар перамясціў былых суседзяў з аднаго месца ў горадзе на іншае.

«Панкратаўскі» дом быў побач шпіталя, «Ясінскі» дом – паблізу Замка. Двор «Міклушоўскі» знаходзіўся на вуліцы *мимо Збора ку Койданаву идущой*.... Дом другога менскага злотніка – Станіслава, які, відаць, належаў да іншага цэху залатароў, – стаяў таксама ў Замку, насупроць **Прачысценскай царквы**, побач з сядзібай Юрыя Бальвера. Дом бурмістра Івана Бабуркі з сынамі Раманам, Макарам і Васкам месціўся на *улицы* супроць Свіслачы, непадалёк касцёлу. Менавіта тут, у доме *славотного* бурмістра, павінны былі вяртаць грашовую пазыку два не менш славутых віленскіх браты – купец Багдан і скарбны ВКЛ Лукаш Мамонічы ў 1600 годзе, але ў прызначаны тэрмін не з’явіліся. Пазней бурмістр даведаўся пра раптоўную смерць Багдана. Цалкам верагодна, што Лукаш Мамоніч усё ж такі пабываў у бурмістравым доме над Свіслаччу ў іншы час. Іван Бабурка меў краму ў Менску і, пэўна, быў заможным чалавекам.

На *волоках Полоцких*, будучай Валоскай, жылі мяшчане Кузьма Пішчалка ды Фёдар Заляцелы, ці не той самы, які, паводле Сыракомлі, пасмяяўся перад каралеўскім сакратаром Гальяшам Марахоўскім з Жыгімонта III Вазы, маўляў, я, даўшы пару чырвоных залатых, што хочаш у караля выпрашу, маючы, мусіць, на ўвазе атрыманы ім ад караля ахоўныя граматы, што баранілі яго і ягоную маёмасць ад менскага ўраду. Жыла тут таксама жонка пінскага падстолія Грыгорыя Тэрлецкага Галена Бачанка. Тут жа, на *Волоках*, набыла дом у Якуба Раманскага і Багданы Кішчанкі ваяводзіная вендзенская Зафея Служчына. Гасподу для віленскага купца здаваў у сваім доме Ісак Багушэвіч Шышка, усе продкі якога мелі, як пра тое піша Сыракомля, ўласны пляц ля Койданаўскай брамы, дзе ў сярэдзіне XVII стагоддзя Лукаш Богуш Шышка вырашыў пабудаваць шпіталь. На **вуліцы Юр’еўскай** ля Свіслачы жылі князь Яраш

Іванавіч Жыжэмскі, які свой дом з агародам перадаў на патрэбы менскага евангелісцкага збора, паны Кулі, Ян Шчарбіцкі, войскі Іван Быкоўскі. Дарэчы, **вуліца Вялікая Юр’еўская** згадваецца ў звязку з зямляніным Аляксандрам Кулем. Гаспода Івана Мысліўца знаходзілася насупраць **царквы Святога Юр’я**. Яшчэ адзін жыхар вуліцы Юр’еўскай – пісар канцылярыі ВКЛ Юрый Паскевіч – быў вызвалены за добрую працу каралём Уладыславам IV Вазай ад жаўнерскіх стацый ды абавязкаў сяліць у сваім доме *гостей* з соймаў, соймаў, рокаў і рочкаў.

На **вуліцы Зборавай** жыў земскі пісар Стэфан Гладкі. На **Зборавым пляцы**, відаць, побач з самім зборам, – зборавы падданы Федар Паповіч. Камяніцу ў Менску меў зямянін Яраш Ваўчок, які, ідучы *на жовнерство* супроць Масковіі, пакінуў яе ў апеку сястры Гэстэр і швагру Яну Кемешу.

Дамы, у якіх жылі месцічы, складаліся з некалькіх жылых памяшканняў – святліцаў, а таксама з каморы і клеці. Святліца на першым паверсе – *низкая, великая*, на другім – *светлица на горе*, а таксама святліца сталовая, пакаёвая, ды алькер – бакавы пакой. У сенях магла захоўвацца зброя, а ў свірне – вопратка, посуд і часам кнігі. У святліцах стаялі кафляныя печы, сталы, шафы, лавы, ложка сталярскай работы, шкатулы акаваныя са шматлікімі рэчамі, накішталі куфара.

У 1600 годзе на **Траецкай гары** меў жытло лентвойт, а пазней бурмістр Андрэй Масленка, вядомы ў Менску тым, што ў ягонай гасподзе быў забіты ў тым жа годзе вазніца шляхціца Эпімаха Бухавецкага, а таксама тым, што меў права, як купец, вывозіць попел са Свіслацкай пушчы да прыстані Мікалаеўшчына. Іншы Масленка – Даніэль, райца і таксама пасля бурмістр, у дом якога князеўна Эва Саламярэцкая мусіла *в день Громниц, свята рымского*, адвезці сваю рыкаючую, сыпучую ды салодкую пазыку – мёд (*20 каменев*) вагі менскае, а таксама кароў, вепраў, жыта, пшаніцу, ячмень ды авёс. Яшчэ адзін Масленка – Васіль – служыў у 1600 годзе ў менскага мытнага дзорцы Аляксандра Каленскага ды збіраў у Менску старую мыту ад купецкіх тавараў. Менавіта гэты Васіль Масленка не пажадаў падпарадкавацца загаду канцлера Льва Сапегі ды вярнуць мытную пячатку, скрынку з грашыма і статут, калі той вырашыў замяніць адных каморнікаў на іншых. Пасада была, відаць, хлебная, бо Масленка ўпарціўся доўга, прэрэчачы ў такі спосаб: *я пану канцлеру не служу и листу его не слушаю, на ваш арест не дбаю и того аресту вашего не приймаю*.

Тут жа на Траецкай гары, тылам да Свіслачы, стаялі два дамы князя Аляксандра Крошынскага побач з халупамі ягоных падданных рамеснікаўмяшчанаў, якім князь забараняў плаціць падаткі на карысць горада, выклікаючы абурэнне магістрата. Непадалёк дзве мяшчанкі – Зафея і Ганна – трымалі арэндаю дом у пана Станіслава Ляшчынскага ды здавалі ў ім пакоі на паўгода. Пастаяльцы кабетам трапляліся розныя. Служэбніка Яраша Рэзана дзве гаспадыні напэўна запамнілі надоўга. Жывучы ў гасподзе пэўны тэрмін, новы жыхар еў, піў піва і *мед кислы*, прымаў у гасподзе *гостей разных особ*, але браў усё пераважна *боргом* (у пазыку), а пасля, не заплаціўшы, цішком зехаў у іншую гасподу, у дом плябанскага войта Марціна. Апроч таго, па начох меў нахабства вяртацца да былых гаспадыняў ды і страляць з ручніц, *выстраиваючи* з дому зляканых кабетаў.

На Траецкай гары месціліся хрысціянскія святыні, у тым ліку першы менскі **касцёл** з плябаніяй ды ставам побач. Менскі касцёл апроч іншага згадваецца ў судовых кнігах у звязку з гісторыяй забойства кн. Люмпарта Аўлачымскага. Менавіта каля касцёла слуга зямянаў Менскага ваяв. Станіслава Жука і Мікалая Ваўчка Станіслаў Богуш павінен быў ... *почавшы от дня недельного Троецы Светое... пры костеле менском католишком стоячы у каптуре з голою броней учынок свои, то ест, забите на смерть небожыка Люмпарта Овлочымского невинное, перед кождымчоловеком, хто бы его о то спытал, визнавати словы и явне почавшы от недели дня Светое Тройцы до шести недельных дней*.

Сярод іншых бажніц – паненскі кляштар пры царкве св. Тройцы канвенту св. Базыля, а таксама

Увазнясенскі манастыр, сядзібы якога месціліся наводдаль ад дамоў і халупаў, якіх багата было на Траецкай гары. У канцы XVI стагоддзя з Увазнясенскім манастыром было звязанае імя продка Фёдара Дастаеўскага – Стэфана, які пэўны час быў ягоным арандатарам. Жыццё манастыра павольна рухалася ў рытме свайго часу, супадаючы з рытмамі самога места. Так, у прытворы царквы Увазнясення Хрыстова трымалі прысягу манастырскія падданыя Якуб Раціборскі, Даніла Марціновіч і Амбражэй Кажамяка ў адказ на абвінавачванне іх у рабаванні цівуна князя Крыштафа Радзівіла Івана Татурчыча. Нібыта рабунак адбыўся на **вуліцы Манастырскай**, непадалёк царквы, і пацярпелы страціў грошы і адзенне сваё і чужое, якое пазычыў у пісара. Пасля прысягі княскі цівун забраў назад свае абвінавачванні ды прыгадаў, што быў у той вечар *опилы*, і тыя падданыя айца Пайсея не былі *принцыпами* ягоных шкодаў.

Гэтая падзея адбылася ў самым пачатку XVII стагоддзя, а крыху пазней манастыр ізноў стаўся месцам няшчаснага выпадку. Манастырскаму ўрадніку Стэфану Пятроўскаму прыйшлося разбірацца з сынам менскага кушнера Васілём Яўхімовічам, які стрэліў ды пацэліў у дзвюх кабылаў прылепскіх падданных, якія на загад айца мітрапаліта Руцкага прыехалі да Увазнясенскага манастыра. Сам Васіль не стаў чакаць пакарання, а збег з манастыра *в поле до лесу*.

Гасцяваў аднойчы на Траецкай гары ў доме Шчаснага Арэшкаўскага менскі кравец Федар Гурчын. Быў на той час сакавік, *гадина, або две в ноч* і вяртанне дамоў. Кравец крочыў па **вуліцы Вялікай**, калі быў спынены насупраць дома каваля Яна Пячонкі невядомымі, што ехалі на санях з Траецкае гары. Пасля высветлілася, што ў санях ехаў з бяседы пахолак пана Самуэля Салагуба з сябрамі. На Траецкай гары, відаць, былі цэхі краўцоў і шабельнікаў, бо раз-пораз здараліся бойкі ці то краўца з краўцом, ці то краўца з шабельнікам, а то і шабельніка з кавалём. Аднаго разу на мосце ля Траецкай гары шабельнік Ян Дындзюк збіў вучня шабельніка Якуба Ясіловіча, маладога Войтка Брэскага, высвятляючы, напэўна, такім чынам свае прафесійныя праблемы.

Трэба сказаць, што дзякуючы актавым дакументам, збіраючы інфармацыю па крупінках, мажліва аднавіць тапаграфію старога Менска. Прынамсі, вядома, што менавіта раён Траецкай гары ў дакументах 1600 г. мае назву Старога места, у процівагу месту Новаму, дзе якраз у гэты час і была адбудаваемая менская ратуша. Згадка ў дакуменце пра Старое места паўстала праз інфармацыю пра ўцёкі лёзных людзей, якія ўсчыналі дэбошы ў Менску і, каб пазбегнуць пагоні і затрымання, кінуліся ў раку Свіслач з *места Нового на место Старое... в реку вскочывши, переплынути на гору Троецкую хотели...* Ці не сведчаць гэтыя звесткі пра вызначэнне самай старажытнай тэрыторыі на мапе Менска?

Жыды

На **Нямізе** жылі жыды... Унізе, на Нямізе. Імя аднаго з іх, Езафа Давыдавіча Гафтара, стала вядомым дзякуючы таму, што быў ён слугой канцлера Льва Сапегі і меў уласны дом на Нямізе, а таксама прымаў у сябе другога слугу канцлера, *пераеждчэго жыда* з Магілёва, Самуэля Іляшэвіча. У час, калі ў Менску адбываліся чарговыя рочкі і горад запруджвалі *гости*, на дом жыда Гафтара напалі слугі аднаго з такіх прыбылых – пана Яна Трацэўскага. Жыды кінуліся ўцякаць да Замка, што быў непадалёк, але на мосце перад брамай былі спыненыя і пабітыя. У выніку з дому гаспадара зніклі два срэбныя кубкі, *которые вазили чатыры гривны серебра*, а ў гасця скралі фасцыкул справаў і лістоў пана Льва Сапегі, а таксама шаблю, *ладовницу и пишталет*. Дарэчы, на магілёўскім гасцю быў надзеты жоўты каўпак, падшыты лісой, які знік таксама.

Падобныя гісторыі здараліся найчасцей менавіта тады, калі ў Менску адбываліся судовыя рокі і рочкі, і горад перапаўняўся чужакамі, балшыня з якіх не зважала на гарадскія законы і скарыстоўвала час для свавольстваў і гультайства. Увогуле, Менску рэдка калі даводзілася заставацца сам-насам, спакойна жыць сваім нутраным жыццём. Тры разы на год па чатыры тыдні адбываліся паседжанні земскага суда: у студзені, пасля Вадохрышча, якое ў каталікоў называецца святам Трох Каралёў; летам, пасля Сёмухі; у верасні, пасля свята Міхала. Паседжанні гродскага суда пачыналіся з першага дня кожнага месяца і працягваліся два тыдні, доўга цягнуліся таксама і кадэнцыі Галоўнага Літоўскага Трыбунала, на якія з усіх ваяводстваў з'язджалася безліч людзей. Шматлікія пасольствы бясконца калясілі з Варшавы ў Маскву і наадварот, спыняючыся ў Менску, а таксама гасці-купцы і – што значна горш – *лесные люди* – жаўнеры, якія бязмэтна швэндаліся па наваколлі пасля якой-коlechы шумнай вайскавай кампаніі. Вось чаму гасподы ў менскіх дварах заўсёды былі заселеныя, і мелася патрэба ў новых.

У 1628 г. сям'я Мойжэша Давыдавіча і Любы Юзэфаўны набыла дом ў мяшчанаў Чаргановічаў, продкі якіх спрадвеку жылі на Нямізе. Дом стаяў адным бокам да сядзібы менскага бурмістра Івана Якімовіча, другім – да дома Грышкі Краўца, тылам выходзіў на іншую вуліцу. Пасля набыцця грунту да жыдоў пераходзіў абавязак плаціць павіннасць і выстаўляць па чарзе падводы для шматлікіх паслоў і ганцоў.

На Нямізе стаялі не толькі драўляныя дамы, але і камяніцы. Адну такую камяніцу менскі жyd Юда Якубовіч прадаў у 30-х гадах XVII стагоддзя Іллі Гершонавічу і Залману Якубовічу за 5 тысяч злотых. Тэрыторыя каля Замка была не зусім зручная для жылля. Некаторыя пляцы то затапляліся вадой, то некаторы час стаялі пустыя. Адзін такі кавалак зямлі менскі староста і ваявода Пётр Тышкевіч падараваў жыду Марку Яхімовічу і адначасова вызваліў яго на дзесяць гадоў ад усіх гарадскіх павіннасцяў з адной толькі ўмовай – пабудаваць на тым самым пляцы дом. А пасля плаціць адно па 12 літоўскіх грошаў на Замак. Дарэчы, на самой тэрыторыі Замка, на вуліцы насупраць царквы Святое Прачыстае, жылі разам, побач з дамамі Станіслава Залатара і Юрыя Бальвера, жyd Ізраэл Якубовіч з сынам Леўкамі *и с помощниками своими жыдами и татарами менскими*.

Гэтаксама ад раптоўных пажараў цяrpелі ўсе насельнікі горада. Вядома, што кароль Уладыслаў IV Ваза выдаў у 40-х гадах XVII стагоддзя глейтавы (ахоўны) ліст жыдам Марку Яхімовічу і Лазару Маркавічу на вызваленне на 3 гады ад выплаты крэдыторам у сувязі з пажарам, бо *у их все сгорело, и пришли они да такого убоства праз менски пожар*. Той самы Марк Яхімовіч трохі раней атрымаў дазвол ад кіеўскага і галіцкага мітрапаліта Іосіфа Руцкага на карыстанне нівай па дарозе на Лошыцу паводле вячыстай куплі ад мяшчанаў

Андрэя і Івана Маслянак, аднак жа з умовай штогадовай выплаты грашовага падатку на рускі шпіталь пры Саборнай царкве ў Менску.

Дарэчы, справа з нямігскімі жыдамі, слугамі Льва Сапегі, на тым не скончылася, а мела даволі тыповы працяг. Неўзабаве пасля першага здарэння абодва былі абвінавачаныя тым самым Янам Трацэўскім, які ўсё яшчэ не пакінуў горад, а стаяў гасподаю ў мешчаніна Васіля Чаргановіча на Нямізе, у спробе рытуальнага забойства хлопчыка на той жа вуліцы, ды яшчэ паклікаўшы *на помоч многа жыдов*. Калі талеранцыя была ўласцівая шляхетнаму Льву Сапегу, то шляхціц Ян Трацэўскі свята верыў у *поганство народу жыдовского, которы непрятелем есть народу христианскому*. Менскі суд апраўдаў жыдоў і забараніў Яну Трацэўскаму звяртацца з апеляцыяй да Галоўнага Трыбунала.

У судовых канцылярыях жыды, падаючы скаргі ці апеляцыі, пісалі *писмом жыдовским*, а ўжо пісар *выкладал подпис обрейски* на мову звыклую, пры гэтым рука ягоная часам мімавольна крэсліла на паперы кірылічныя ці лацінскія літары на жыдоўскі ўзор.

Татары

З даўніх часоў жылі ў Менску і татары, засяліўшы і засвоіўшы прыбалоткі і балотныя мясціны за Замкам. Але ж татары – «добрыя гаспадары», і ўраджаі ў іхніх садах і агародах былі на здзіўленне і зайздрасць тутэйшаму люду. Водгалас гэтага давялося пачуць ад карэннага жыхара, стоячы разам з ім у самым сэрцы колішняга старога Замка ў канцы XX стагоддзя. Дзядзька апавядаў пра ўспаміны сваіх дзядоў, што жылі тут, і пра іхнюю нелюбоў да татарараў толькі з тае нагоды, што цыбуля на татарскіх агародах была ўдвая-ўтвая буйнейшай за іхнюю. Татары асвоіліся ў новай дзяржаве, падпарадкоўваліся яе правілам, служылі ў яе войску, карысталіся яе мовай, але мелі і свой *закон татарски*, гэтаксама як і свае імёны – Ждан, Айдар, Ахмет, Мустафа, Абдула, Куромша, Зюгра, Гірка, Шчасны, Шынка, Фатма, Гамза, Салтана, Селенбек, Мамай, Давыд, Зелюха... Тутэйшая кабета, пабраўшыся шлюбам з татарынам, змяняла сваё імя. Так, Югашка зрабілася Нетай. А *моллу* з мячэці Абрагіма Юсуфавіча тутэйшы люд называў *попом духовным татарским*. Іншымі былі назвы адзення і хатняга начиння. А сярод звыклых упрыгожванняў *жабинца, туркуса*, рубіна дый дыямента сустрэлася апісанне *пярсцёнка-обручки в середине баволий рог*, які належаў татарыну.

На разбор судовай справы, якая паўставала паміж татарамі, возны браў з сабой *сторону* шляхту, паходжаннем менавіта з татарараў... *пры которой справе на тот час маючы я, возный, стороною людей добрых шляхтичов двух в том князстве великом оселых, кн. Ахмета Шабановича, а другога также татарына кн. Куромшу Адамовича...*

Зразумела, што татары таксама рабіліся «героямі» розных здарэнняў, нароўні з іншымі месцічамі і прыбылымі сюды з іншых краёў. Так, менскія жыхары Ісуп Палелеевіч з сынам Раманам пакрыўдзілі не каго-небудзь, а саму бурмістравую з другой *белой головой* Настассяй Лахаўнай, калі тыя вярталіся *до домов своих* ад *приятеля*. Было яшчэ толькі *за гадину перед вечером*, і, напэўна, галава круцілася ад водару травеньскіх садоў, а сэрца было перапоўненае водгукамі сяброўскай размовы, калі знянацку з тылу да іх падскочыў *тыранска, здрадецким способом* малады татарын Раман – *бесурманин*, ды *добывши саблю*, параніў адну з кабетаў у руку. Пра татарскі нораў было вядома са словаў саміх татарараў, калі, махаючы са свістам шабляй, тыя выкрыквалі пагрозы: *забыю, буду мордовать и на крыж разбивать!*

Татары называлі сябе князямі і шляхціцамі пачцівымі, служылі магнатам і заможнай шляхце, але і самі мелі (у абыход закону) на службе шляхту, а таксама зваяваных *способом жовнерским* чужаземнікаў. У рэестры зрабаванай у татарараў маёмасці была запісаная чалядніца-маскоўка Феня Пекла.

Замак

Спусціўшыся з Новага рынку на Нізкі – на вуліцу Нямігу ці да ракі Нямігі, немажліва было не заўважыць брацкую царкву Святых апосталаў Пятра і Паўла, дзе на той час служыў святар Васіль Манеўскі, а на цвінтары спачывалі месцічы. Вядома, прынамсі, з тэстаменту жонкі Мацея Завішы – князеўны Паланэі Пашкоўскай – пра жаданне быць пахаванай у гэтай царкве. Праўда, у пачатку XVII стагоддзя не было спакойна пад дахам бажніцы. Яе неаднойчы рабавалі да голых сценаў, цягнучы царкоўнае начынне па мастках праз Нямігу, апанаваныя сваёй праўдай гарадскія мужы (сярод рабаўнікоў значыліся і чальцы менскага магістрата). Захаваліся імёны дзвюх чарніц жаночага манастыра пры Петрапаўлаўскай царкве – ігуменняў Аўгінні Шэмбелюўны і Ульяны Нямецовічаўны, што жылі там ў 1640-х гадах.

Ад царквы рукой падаць да пляцу, на якім месціўся Стары рынак, да крамак, да замкавых маста і брамы, праз якія можна было трапіць да самога Замка. Рынак – месца *звычайнае* ў горадзе. Тут таўклася штодня балышыня месцічаў і сялянаў з блізкіх вёсак ды фальваркаў. Тут можна было злавіць падданага-ўцекача, тут апроч куплі-продажы «купляліся» і «прадаваліся» гарачыя навіны і абвяшчаліся *людям многім* каралеўскія граматы. Месцы, куды возны прыбіваў копіі каралеўскіх граматаў ці баніцыйных лістоў, былі тыя, якія найчасцей наведвалі месцічы: ля варот крамных на рынку, на браме менскага Замка, у ратушы, у касцёле, у зборы евангелісцкім. Паступова Стары рынак саступіў свой статус Новаму рынку, але яшчэ доўга быў месцам зносінаў, пакуль не здрабнеў і не быў занядзаны сам Замак. Але пакуль тое здарылася, Замак заставаўся цэнтральнай часткай горада, у якой размяшчаліся замкавы суд і храмы, вязніца, дамы ваяводы і старосты, а таксама падданных, мяшчанаў і рамеснікаў. У архіве канцылярыі гродскага суда ў вялікіх дубовых скрынях пад адмысловымі ключамі захоўваліся кнігі і справы Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага. Менавіта сюды, у замкавую канцылярыю, беглі са сваімі скаргамі пакрыўджаныя зямляне ды мяшчане, адносілі рэляцыі возных, прамаўлялі прысягі сведкі. Тут чакалі сваіх пазыкантаў для разліку, і пісар рыпеў пяром, перапісваючы ў актавыя кнігі квіты і цэдулы, тэстаменты і лісты, выдаючы выпіскі на рукі ўдзельнікам судовых працэсаў. Пісары былі найбольш адукаванымі людзьмі ў судзе ў адрозненне, напрыклад, ад возных, некаторыя з якіх маглі дазволіць сабе заставацца непісьменнымі. Менскімі судовымі пісарамі былі ў гэты час Стэфан Гладкі, што жыў на вул. Зборавай, Станіслаў Унучка, Геліяш Гурын, Іван Драбышэўскі, а таксама пісар менскай каморы Васіль Масленка. (Хочацца прыгадаць, але не ў звязку з Менскам, пісара Рэчыцкага гродскага суда, што жыў на мяжы XVI—XVII стагоддзяў, – Фурсіяна Скарыну).

Замак быў аточаны з усіх бакоў земляным валам і апаясаны ровам з вадой, і каб трапіць за яго сцены, трэба было прайсці замкавы мост і ўвайсці ў браму, дзе на варце мусіў знаходзіцца *замкавы стораж*. Па гэтай дарозе з *места Новаго до Замку* і наадварот, з *Замку до места*, пратупала безліч ног, сціраючы лапцямі, ботамі ды *тревиками* драўляны насціл Замкавай вуліцы. Пабываў тут у кастрычніку 1616 года і сын вядомага асветніка Васіля Цяпінскага Тобіяш, каб заключыць пагадненне і падпісаць ліст-угоду з зямлініным Юрыеям Драбышэўскім, якая тычылася ягонага сына, а значыць, унука Васіля Цяпінскага – Яна. Колькі разоў сцены канцылярыі і вушы прысутных чулі словы прысягі, прамоўленыя перад судовым урадам рознымі асобамі: *“Я, Стефан Лойка, возны, присегаю пану Богу всемогущему, в Троицы единому. На чым, если справедливо присегаю, пане Боже мне помажы, а если несправедливо присегаю, Боже мене забий”*.

Але дарэмна ўяўляць судовую святліцу месцам, дзе заўсёды панавалі закон і справядлівасць, бо жывыя людзі ўносілі свае папраўкі, згодна з уласнымі уяўленнямі пра сваё месца ў гэтым свеце. У самым пачатку лета 1600 года дзіўнае відовішча назіралі, пэўна, задраўшы галовы, наведвальнікі Нізкага рынку, бо па замкавым мосце стрымгалоў уцякалі з Замка лент-

войт і ўсе бурмістры, райцы і лаўнікі, а па замкавых валах, *од страху не потрафивши на мост*, несліся менскія мяшчане Іван Чаргановіч і Багдан Філіповіч, абодва ў аксамітных капелюшах, а за імі з аголенымі мячамі беглі невядомыя.

Пагоня скончылася тым, што абодва ўцекачы далі нырца ў Свіслач... *в реку Свислочь поутекали и мало не потонули*. Так завершылася спрэчка ў судовай ізбе пасля *слов уципливых і поличак* паміж менскімі мяшчанама і зямянама Наваградскага павету падчас адбывання ў Менску чэрвеньскіх судовых рочак.

Бойка паміж скаргнікамі, якія імкнуліся трапіць у замкавую канцылярыю, каб знайсці справядлівасць, магла распачацца яшчэ на подступах да Замка. Так і сталася паміж панамі Андрэем Стахоўскім і Самуэлем Есьманам, братамі галоўных удзельнікаў судовага працэсу – Стэфана і Паўла. Спаткаўшыся выпадкова ля сцен царквы манастыра св. Пятра па дарозе з вуліцы Юр'еўскай да Замка, відаць, слова за слова, але счাপіліся не на жарт, і да канцылярыі справа ў той дзень не дайшла, бо ў ход пайшлі, апроч словаў *неучтивых, доброй славе... доткливых*, якімі шляхта *лжила и лаяла* адзін аднаго, шабля, абух ды чакан.

Аднаго разу ўчыніў буянства ў менскай канцылярыі нават сам земскі суддзя Пётр Зяновіч, калі сустрэў там сына свайго крыўдзіцеля Фёдара Ваўка Міхаіла... *нет ведома для какое причины звязнившись на его, слова неучтивыми... лаял и сороматил як ему уподобало*, а пасля паабяцаў помсціць і *корбачом* неўзабаве правучыць. Бывала і так, калі нязгодная з рашэннем суда шляхта, *будучи гневом порушона*, пачынала *фукать и лаять* і справа магла дайсці да палічак і нават да крыві.

Апроч судовых святліц ды ізбы была ў Замку яшчэ *изба черная, где вязни сидят*, а пры ёй – *сторазжы, што вязни стерегут*. Усяго ў Менску прыгадваюцца тры вязніцы: у Замку, на Ратушы, у «Ду(ы)боўцы». У замкавай турме сядзелі людзі рознага стану – свавольнікі, *злодеи приличные*, крывапрсяжцы, фальшэры, мужазабойцы. Вязенне магло быць *тяжкое и строгое*, калі вязня садзілі ў калоду, вязалі ў пута ці закоўвалі ў ланцугі (*одным ланцугом железным за шью, а другим по середине*), а магло быць і лягчэйшым. Тэрмін сядзення – ад 6 тыдняў да паловы года. Прыгадваюцца *везене земляное, у везы на дне, у лехах везы*, а таксама менскі кат *мистр туюшны*, які вінаватых *брал на муку* і выконваў страту. Гэта маглі быць шыбеніца, *чвертоване, стяте на горло, взбите накол*, якімі каралі выключна за цяжкія забойствы па гарачых слядах. Але ж у вязніцу траплялі і выпадковыя асобы, у кожнай з якіх была свая невясёлая гісторыя...

Гэтак давялося правесці ноч *в окружном везени* жаніху Яну Лібаровічу, які заехаў у Менск па сваіх вясельных справах, каб набыць *золота, серебра, шат, коберцев и иных потребов*, і меў на гэта з сабою аж 200 коп грошай. Відаць, вырашыў набыць упрыгожванні ды срэбны посуд у менскага залатара Івана [Амазікавіча] і спыніўся гасподаю ў ягоным доме на рынку. Стаміўшыся ад цяжару адказнасці і перадшлюбнай мітульгі, малады чалавек, заваліўшыся ў гасподу *праве под час полудневы, а гадине двенадцатой* і павесіўшы шаблю з пулгакам на сцяну, рухнуў на ложак. Але прачнуўся ўжо без грошай, без шапкі, без пояса з машною. Учыніўшы гвалт гаспадару, апынуўся ў замкавай вязніцы.

Прыходзіў у замкавую вязніцу заручыцца за свайго падданага з маёнтка Новы Двор кашталян Пётр Монвід Дарагастайскі, бо затрымалі ягонага падданага *на торгу добровольном подле крамов* на Новым Рынку ў той самы дзень, калі ён прыехаў у Менск і яшчэ нават не паспеў агледзецца. А двое мяшчанаў прыцягнулі да вязніцы зьяканага жыда Марка Перутовіча, які, ідучы на рынак, быў *улапены, шарпаны ...на желзывот стану жыдовского* і ўрэшце абрабаваны. А ўсяго толькі нёс ён на рынак сваю *работу едвабную* – гузікі і пятліцы. Хіба ствараў каму непажаданую канкурэнцыю ці ашукаў кагосьці са сваіх ранейшых пакупнікоў? Але ж і птушка не любіць клеткі, а чалавек – несвабоды. З турмы ўцякалі. Хто, пасаджаны *в калоду*, з калоды ўцёк, хто неяк хітрасцю – *фартельна*, а часам, робячы падкопы, – *выкопанем*.

Сюды, у Замак, прывозілі для агляду целы нябожчыкаў, прыводзілі параненых ахвяраў, каб сведчыць на ранах. Пра нябожчыка, якога прывезлі ў красавіку 1618 года, напэўна, казаў увесь Менск, бо тое быў вядомы ўсім суддзя земскі менскі Грыгорый Макаровіч, па-зладзейску забіты ў сваім маёнтку Хатаевічы. 1618 год быў наогул *злым часом* для мірнага насельніцтва. Нездарма ў пераліку бедаў, якія маглі напаткаць людзей у тыя часы, то бок, *Божя уховай, огонь, поветрие моровое, голод, спустошене, ушкоджене – нищене од жовнера* згадвалася першым. Перамога войскаў каралевіча Уладыслава над Масквой, перамер'е ды ягоны новы тытул мала змянілі тутэйшае жыццё. *Бой, лун, грабеж* цярпела насельніцтва ад жаўнераў, якія, паспытаўшы *маскальской крыві*, вярталіся з маскоўскіх межаў, не маючы *на чом и о чом служить*, бавячы час немалы ў Оршы без службы, ходзячы па лясх хто пешшу, хто на конях... Менавіта такіх лясных людзей знайшоў непрыяцель суддзі для здзяйснення забойства. Прыехаўшы за імі да Оршы з *краю Менского*, паабяцаўшы грошай і палову нарабаванай суддзёвай маёмасці, паехаў разам з імі назад *у Литву*, дзе і адбылося *тыранское и неслыханое мордерство и забойство*... Казалі, што суддзя сам выйшаў да гвалтаўнікоў, трымаючы ў руках шкатулу з грашыма, аблігамі на пазыкі, просячы аб міласэрнасці. На што яму адказалі: *“И шкатула твоя і скарб твой і ты сам в наших руках”*, маўляў, пішы хутчэй свой тэстамент, не ведаючы таго, што стары суддзя даўно ўжо паклапаціўся пра гэта, і тэстамент таксама ляжаў у шкатулзе сярод грошай і каштоўных папераў. Апануты быў суддзя ў свой апошні дзень у лядышовы капеняк, а на галаве была сабаліная шапка. Маёнтак Хатаевічы і ўдаву менскага суддзі злодзеі не пакідалі ў спакоі яшчэ доўгі час, пазбавіўшы здароўя і маёмасці. Пазней, на судовым працэсе з арганізатарамі злачынства братамі Душэўскімі інтарэсы ўдавы прадстаўлялі яе апекуны – паны Пётра Стэцкі і Андрэй Бурба.

За падобнае злачынства, учыненае ў той самы год, але ў маёнтку Бахароўскі, калі слуга і падданы забілі ў гумне свайго пана Томаша Якімоўскага, суд жорстка пакараў *мужобойцов*, каб *кров людская невинне пролитая о помсту до Бога не волала*. Аднаго праз містра менскага *на горло стягнем*, а другога пазбавілі жыцця чвартаваннем. Забойцаў менскага земскага суддзі таксама напаткала жahlівая расплата. Усе былі пакараныя *горлом через окрутнюю смерть, взбитем на кол*.

1618 год даўся ў знакі як насельніцтву вялікіх мест, так і малых паселішчаў. У сваім лісце брат менскага гараднічага Адама Валадковіча Яраш Валадковіч пісаў дзецям: *“...и ж я, в тых злых часех, видечы великое небеспеченство людского живота, же так винные, яко и невинные снат за грехи з допуцения Божего... без росправы зходят з сего мизерного света”*.

...Жыццё і праца гарадскіх ураднікаў, якія засядалі і разбіралі справы месцічаў, саджалі і вызвалялі з вязніцаў, аглядалі ахвяраў, было нялёгкае і напружанае. Бывала і так, што не дачакаўшыся якога пазыканта і працакаўшы яго ў таварыстве з вознымі, сведкамі, умацаванымі ў канцылярыі ўвесь дзень, суддзя і пісар на чале са старостам, падняўшыся *с места судового, по гадине нешторной с замку проч одыходили*. У горадзе было ўжо цёмна і ціха, калі праз замкавую браму, па мосце, міма млына цягнулася да сваіх дамоў працэсія судовых мужоў, асвятляючы сабе дарогу ці ліхтаром, ці лучынай. А можа быць, дарогу ім асвятлялі месяц з буйнымі зоркамі, бачнымі ў паўнюткай цемры ажно да самага краягляду.

Новае места (Верхні горад)

Ізноў падымемся ўгору, на Верхні горад. На Новым Месце – Новы рынак, ці Высокі. Сюды паступова пераносіцца менскі гандаль і ствараецца новы гарадскі цэнтр. Падняўшыся з нізіны ў гару, горад нібыта зрабіў першы значны крок у бок Еўропы, адзначыўшы свой зрух на самым узвышшы пабудовай ратушы. Такім чынам, насуперак Замку, які панаваў пад абаронай зямлі і вады і быў доўгі час адзіным цэнтрам горада, у які можна было трапіць толькі праз мост і замкавую браму, ў канцы XVI стагоддзя ўтвараецца другі важны гарадскі цэнтр, узняты над тэрыторыяй Нізкага горада і адкрыты з усіх бакоў.

Новае места уяўляла сабой прастору, на якой размяшчаліся рыначны пляц з ратушай і крамамі, важніцай, дамамі менскіх жыхароў і бажніцамі.

Але ж найважнейшай пабудовай тут была **ратуша** (ратуш) *ку оздобе места на рынку збудаваный*. У 1600 годзе пра ратушу пішуць як пра новазбудаваную, якая паўстала замест старой, пабудаванай яшчэ ў XV стагоддзі. Гэтая новая, апроч сваёй непасрэднай функцыі цэнтру гарадскога самакіравання, відавочна ўпрыгожвала горад і была яго яскравай дамінантай. Верхавіну ратушы ўпрыгожваў гадзіннік, які даглядаў *зегармистр*

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.